

OROSZ LÁSZLÓ

tudományos főmunkatárs

VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár

senior research fellow, VERITAS Research Institute for History and Archives

ORCID: 0009-0006-0393-2083

e-mail: laszlo.orosz@veritas.gov.hu

„HAGYOMÁNYOS, ÖNKÉNTES ÉS KÉNYSZERKISEBBSÉGEK.”

A NEMZETI KISEBBSÉGEK TELEKI-FÉLE KATEGORIZÁLÁSÁNAK HAZAI NÉMET FOGADTATÁSA

*„TRADITIONAL, VOLUNTARY, AND FORCED MINORITIES.”
THE RECEPTION OF TELEKI’S CATEGORIZATION OF NATIONAL
MINORITIES AMONG ETHNIC GERMANS IN HUNGARY*

ABSTRACT

The decade following the Treaty of Trianon witnessed a hardening of Hungarian nationality policy. As a result, populations that had come under the jurisdiction of successor states – including the ethnic German minority – openly expressed that they had no intention of returning to Hungary as long as they enjoyed more favorable conditions in their new homes within the Little Entente states. Hungary’s appeal was not enhanced by the reasoning put forward by the scholar-politician Pál Teleki who publicly elaborated his views on the minority question. Teleki categorized national minorities into three types (traditional, voluntary, and forced minorities) and accordingly envisioned differentiated approaches to their treatment and to the international minority protection they should be entitled to. His theory was sharply criticized by contemporaries who felt that the criteria he proposed were biased and served exclusively Hungarian national interests. Even leading figures of the ethnic German minority in Hungary – such as Gustav Gratz and Jakob Bleyer – voiced strong opposition to Teleki’s framework, despite their patriotic loyalty to Hungary.

Keywords: minority issues, nationalities policy, ethnic Germans of Hungary, international relations, minority protection

Kulcsszavak: kisebbségi kérdés, nemzetiségpolitika, magyarországi németek, nemzetközi kapcsolatok, kisebbségvédelem

A trianoni békediktátumot követő évtized a magyar nemzetiségpolitika fölke-ményedését hozta. Az új korszak kezdetének ígéretes lehetőségei, nevezetesen a forradalmak látványos (bár üres) kisebbségi koncessziói, majd az ellenforradalmi kurzus korai, a békekonferencia meggyőzését célzó nemzetiségi rendeletei a fruszt-rált és sovíniszta irányba forduló közvélemény nyomására igen hamar elenyésztek.

Nem véletlen, hogy az utódállamokhoz átkerült népesség – közülük számunkra most a németiség bír jelentőséggel – idővel nyíltan s mind gyakrabban vágta Buda-pest fejéhez, hogy Magyarország az elszakított nemzetiségek visszaédesgetése terén addig ne is várjon sikert, amíg azok új helyükön, a kisantant államokban kedvezőbb helyzetben vannak. Az 1922-ben Bécsben megalakult (az erdélyi szász Rudolf Brandsch és az észtországi német Ewald Ammende által irányított) Európai Német Kisebbségek Bizottsága, mely alapvetően a német kisebbségek politikáját kívánta összehangolni egymással, határozatot is hozott a magyar kormányra irá-nyuló nyomásgyakorlás szükségességéről.¹

Látunk kell persze azt is, hogy az alapproblémát – függetlenül a magyar kor-mány magatartásától – valójában az jelentette, hogy az új körülmények között anyaországaikban államalkotó nemzetekké emelkedett egykori nemzetiségeink ugyan miért is akartak volna Magyarországhoz (kisebbségi sorba) visszatérni?² Román, délszláv, szlovák vonatkozásban ezért nyilván aligha volt remélhető a sta-tus quo megváltoztatására irányuló szándék fölébredése. Ha akadt is egyáltalán olyan nemzeti közösség, amelyet Budapest reményei szerint sikerülhet megnyerni a méltányos kezelésére vonatkozó ígéretekkel, legfőképp azzal, hogy a helyreál-lítani kívánt magyar szupremácia csupán egyfajta „primus inter pares” szerepkör³ lesz, az egyedül a németiség volt, amely az egységes Kárpát-medencei államalaku-lat szétverését voltaképp maga is traumaként, önnön szétszakíttatásaként, telepü-lésterületeinek az ő érdekeire fittyet hányó feldarabolásaként élte meg.⁴ A többség azonban közülük is lassacskán megtalálta számításait az új keretek közt, s már nem táplált illúziókat az iránt, hogy a térségben élő számos etnikum a korábbi elveivel szakító új magyar nemzetiségpolitikától azonos elbírálást kapna.⁵

Aligha erősítette Magyarország vonzerejét az utódállamok németjei körében az a gondolatkísérlet, melyben a politikai és tudományos tekintéllyel egyaránt bíró Teleki Pál – már túl az első miniszterelnökségén, de még előtte a másodiknak – tette közzé a kisebbségi kérdés kapcsán vallott nézeteit. Teleki, aki még a béke-diktátum traumatizált légkörében is mérsékelt hangnemet tudott megütni a nemze-tiségek irányában,⁶ nem is tagadta, hogy differenciáltan ítéli meg az egyes kisebb-ségeket. 1931-ben a Pester Lloydban németül,⁷ a Jancsó Benedek Emlékkönyvben pedig magyarul⁸ kifejtett nézete szerint az európai nemzetiségek valójában három csoportba sorolhatók: 1. hagyományos, 2. önkéntes és 3. kényszerkisebbségek. Az 1. típusba tartozók (pl. a szlovákok, bretonok, katalánok) már hosszabb törté-nelmi periódus óta együtt élnek egy többségi néppel, s mindedig nem veszítették el nemzeti jegyeiket. A 2. típus (ide sorolja a történeti magyar állam szerbjeit, románjait, németjeit) hivatlanul vagy meghívásra, de mégiscsak önként s maga

telepedett egy idegen ország lakosai közé. A 3. típus (vagyis a kényszerkisebbségek csoportja) viszont sehová sem költözött, különösen nem önként: ők az I. világháború után újjárajzolt határok folytán – anélkül, hogy megváltoztatták volna lakhelyüket – kényszerültek kisebbségi sorba. Ők 15–16 millióan alapvetően eltérnek a 10–11 milliónyi hagyományos, illetve a 2–2,5 milliónyi önkéntes kisebbségtől, következésképp (ellentétben az első két típussal) eltérő kezelést, nemzetközi kisebbségvédelmet érdemelnek.⁹

A kortársak éles kritikával fogadták az elméletet, úgy érezték, hogy a Teleki által felállított kritériumrendszer alapvetően a magyar viszonyokra van szabva. A magyarságnak a többi etnikumtól való láthatóan megkülönböztetett, sőt privilegizált kezelése miatt az utódállamok részéről – az eleve borítékolható – gúnyos elutasítás volt a válasz.¹⁰ A hazai nemzetiségpolitika kontextusában azonban sokkal elgondolkodtatóbb az, hogy még a magyarellenesnek aligha nevezhető két mérvadó csonkaországi német politikus, a német népművelődési egyesület vezető pozícióit betöltő Gratz Gusztáv és Bleyer Jakab (mindketten egykori miniszterek) is ellenvéleményüket fejezték ki a kormány félhivatalos szócsöveként szolgáló német nyelvű Pester Lloydban.

Gratz, Teleki egykori külügyminisztere szerint vitatható, hogy a másik két típusnak nincs joga a garantált kisebbségvédelemhez, ugyanis mind a hagyományos, mind az önkéntes kisebbségek esetében igenis előadódhat, hogy a többség magatartása adott esetben megváltozik felénk – mégpedig nem épp pozitív irányban. Ráadásul az egyes típusok keletkezési körülménye is problémás lehet: pl. az oszmán birodalom balkáni kisebbségei – dacára annak, hogy többszáz éven át egy stabil állami keret részeként éltek – vajon tényleg az 1. típusba tartoznának? Csakugyan hagyományos kisebbségek volnának, avagy valójában ők is kényszerkisebbségek, hiszen leigázták őket? A legtöbb nemzeti minoritásról elmondható, hogy egykor maga is kényszerkisebbség volt, csak az a kérdés, mikortól tekintik már őket régi, hagyományos kisebbségnek. A kisebbségek keletkezési körülményeinél ezért igazából sokkal fontosabb azok kultúrfoka, így aztán kisebbségvédelemre is inkább ott van szükség, ahol magasabb színvonalú népesség kerül egy alacsonyabb kultúrfokon álló többség uralma alá. Azzal ugyan nem vádolja Gratz a tudós Telekit, hogy nem kellőképp differenciáltan, hanem csupán sablonok szerint látja a nemzeti kisebbségek problémáját, ám olvasóinak jelentős része – s valójában ez a hatalmas veszély – igenis ilyen sablonok alapján interpretálhatja az ő nézetrendszerét.¹¹

Bleyer Jakab, az első négy ellenforradalmi kormány nemzeti kisebbségekkel foglalkozó minisztere más érvrendszert vonultatott fel kritikájában. Ő nem a mesterséges keretrendszer történetfilozófiai összefüggései, hanem inkább Budapest revíziós törekvéseinek gyakorlatias szempontjából közelített a kérdéshez. Míg Teleki deklarálta, hogy az első két típusnak nincs szüksége kisebbségvédelemre – hisz ők anélkül is elboldogulnak már hosszabb ideje –, addig Bleyer arra figyelmeztet, hogy a legutóbbi idők történéseiből okulva Európa nemzeti kisebbségei

követelik a jogvédelmet. A szörszálhasogató tudományos és politikai okfejtések helyett ők sokkal inkább megértést várnak el. A magyarságnak ráadásul emlékeznie kellene, hogy annak idején, a nem magyar államnyelvűség korában, maga is harcra kényszerült saját nemzeti aspirációit védelmezve. S emlékezni arra is, hogy a XVIII. századi kolonizáció során toborzott svábok miféle ígéretek nyomán és milyen koncessziók reményében vállalták az elpusztított országba való áttelepülést. Bleyer nem vitatja Teleki állítását, hogy a történelem változó, ám azt nem mulasztja el a fejére olvasni, hogy e változásokat a magyar politika (a világháború előtti nemzedék ideáihoz ragaszkodva) csak a maga javára szereti magyarázni; ha viszont e változások mások számára igényelnék a méltányos elbánást, s neki ebből kára és nem haszna származna, máris szűkkeblűvé válik. Márpedig neki a történelmi államterület többi népének a lelkét kellene megnyernie. Ez pedig szölamok helyett csakis tettekkel és becsületes megoldás révén lehetséges.¹²

Teleki kisebbségpolitikai okfejtése – illetve viszontválasza¹³ a két hazai német politikus kritikáira – az egykori magyarországi nemzetiségekre láthatóan nem tudott vonzerőt kifejteni, azok jobb esetben csak nem kielégítőnek, rosszabb esetben egyenest felháborítóknak ítélték a magyar megközelítést.¹⁴ A csonkaország egyetlen érdemben megmaradt nemzeti kisebbségét, a németiséget szintén nem sikerült megnyerni. Ám ennél még aggasztóbb jelenség volt, hogy a hagyományos „szentistváni” magyar nemzetiségpolitika alternatívájaként a harmincas évek közepétől feltűnt egy újabb elgondolás, amely, ahogyan utat tört magának, úgy szorította háttérbe a régi magyar modellt: ez pedig a saját nemzetrészek kezelésének német nemzetiszocialista módozata volt. A náci Németország által alkalmazni kezdett „korszerű” kisebbségvédelmi módszer alapja immár az lett, hogy az anyaország saját népcsoportjának (Volksgruppe) minősítette a más országokban élő németeket, és szoros irányítása alá vonva őket, rajtuk – mint jogcímen – keresztül megteremtette az állandó beavatkozás lehetőségét. Az ún. népcsoportjog alapján számukra követelt autonómia kivonta őket a befogadó állam irányítása alól, „állam az államban” helyzetet biztosítva nekik. Márpedig e rendkívül agresszív és veszélyes kihívás épp akkor törte át az útjába gördített akadályokat, amikor ismét Teleki állt a kormányruánál: az ő második kormánya volt az, mely 1940 augusztusában – a visszaszerzett Észak-Erdély áráként¹⁵ – aláírta a II. bécsi döntéshez kapcsolt német népcsoportegyezményt.¹⁶

JEGYZETEK / NOTES

- 1 Budapestet e barátságatlan gesztus mellett az a diplomáciai kudarc is nyomasztotta, hogy Németország úgy a weimari kor stresemanni vonalvezetésében, mint az 1933 utáni időszakban „mereven elzárkózott [attól], hogy az utódállamokban élő német kisebbségeket megkísérelje rábírnai a magyarokkal való revízió-orientált együttműködésre.” Vö. Eiler Ferenc (2008): Kisebbségvédelem és revízió. A kisebbségi kérdés helye a magyar kormánypolitikában. In Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László. Gondolat–MTA KKI. Budapest. 84–89. old., 87. – A magyar revíziós külpolitika kiinduló feltételrendszere kapcsán (Németország és Stresemann vonatkozásában) lásd Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája. 2. kötet. Attraktor. Máriabesnyő. 38–39. old. és 73–76. old.
- 2 Tilkovszky Loránt (1967): Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941). Akadémiai. Budapest. 327. old.
- 3 A kifejezést lásd Teleki Pál (1941): Szent István Birodalma 1941-ben. Magyar Férficserkészek 1940–41. évi Nemzetnevelő előadásorozata. 3. előadás, 1941. január 25. Élet Nyomda. Budapest. – Újraközlése Teleki Pál (2000): Válogatott politikai írások és beszédek. Ablonczy Balázs szerk. Osiris. Budapest. 496–519. old., 518. old.
- 4 A témáról részletesebben Orosz László (2020): Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján. In Anka László szerk. (2020): „Valami fáj, ami nincs.” A Trianoni békekötés előzményei és következményei. VERITAS–Magyar Napló. Budapest. 362–394. old.
- 5 Jó példa erre az impériumváltás időszakában még feltétlen magyarbarátságáról ismert bánáti sváb politikus, Kaspar Muth magatartása, aki az 1922 őszen magyarországi tájékozódó utazáson tartózkodó Karl Christian von Loescht, az utódállamokbeli német kisebbségeket felkaroló Deutscher Schutzbund vezetőjét arról tájékoztatta, hogy a térség német kisebbségi szervezetei „a magyar területi integritás gondolatától már teljesen eltávolodtak.” Vö. Eiler Ferenc (2017): A kisebbségek kategorizálásának kísérlete, mint politikai fegyver a magyar–német kapcsolatokban (1930–1931). Regio. 2017/1. szám. 41–71. old., 46–47. old.
- 6 A békeszerződés ratifikálásakor, a Nemzetgyűlés 1920. november 13-i ülésén, Teleki miniszterelnök – egy olyan lelkiállapotban, amikor beszédében önmaga ellen kezdeményez vád alá helyezési indítványt, merthogy a kormány fejeként ő maga is a megszavazást ajánlotta – épp a nemzetiségek felé tesz gesztusértékű megnyilatkozást: „[...] elismerjük minden embernek, minden nemzetiségnek jogát nyelvéhez, szokásaihoz és vallásához. Ezt az elvet mi a trianoni békének megcsontított Magyarországon belül is, azokkal a kevés idegenajkúakkal szemben is, akik ezen belül vannak, érvényesíteni fogjuk [...]. Nézetem szerint a régi Magyarországon is rég kellett és lehetett volna az állam egységének sérelme nélkül a nemzetiségek jogait biztosítani [...]” Nemzetgyűlési Napló, 1920–1922. VII. 13. old.
- 7 Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten. Pester Lloyd. Morgenblatt. 1931. február 18. 1–2. old. – Újraközlése Teleki (2000) 267–272. old.

- 8 Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában. In: Jancsó Benedek Emlékkönyv. (1931) Szerk.: Asztalos Miklós. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 183–202. old. (A kisebbségekről szóló rész: 196–197.)
- 9 Teleki cikke kapcsán Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris. Budapest. 234–235. old., valamint Eiler (2017) 56–64. old. – A nemzetiségpolitikai gondolkodásához lásd még Teleki Pál (1940): Magyar nemzetiségi politika. Stádium. Budapest. – Diószegi István (1992): Teleki Pál nemzetiségi politikája. In: Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévkévi előadásai. Szerk.: Csicsery-Rónay István–Vígh Károly. Occidental Press. Budapest. 66–78. old. – Orosz László (2017): „Az erkölcsi tényezők működése minden cselekvés lényege.” Teleki Pál és a nemzetiségi kérdés. VERITAS Évkönyv 2016. 205–225. old.
- 10 „Az új kisebbség ideológiája.” Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle az erdélyi nép számára. 1931/6. szám. 230. old. (A közlemény ismerteti a Československá Republika – 1931 februárjában – a fenti cím alatt megjelentetett vezércikkét.)
- 11 Minderheitsfrage und Minderheitsrecht. Pester Lloyd. Morgenblatt. 1931. február 20. 2–3. old.
- 12 „Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten”. Pester Lloyd. Morgenblatt. 1931. február 21. 2. old.
- 13 Noch ein Wort zur Minderheitenfrage. Pester Lloyd. Morgenblatt. 1931. február 22. 5. old. – Ebben (némi finomítással) kitartott eredeti álláspontja mellett, fenntartva, hogy „hatékony” kisebbségvédelmet csak a 3. típus igényel, a másik két típus ugyanis egy organikus történeti fejlődés révén jutott el jelenlegi helyzetébe, melynek fenntartása kevésbé igényel bármilyen külső szabályozást.
- 14 Tilkovszky (1967) 328.
- 15 A második bécsi döntés szélesebb kontextusáról, s abban a népcsoportegyezményről Gulyás László (2018): A Horthy-korszak külpolitikája 5.: A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor. Máriabesnyő. 183–247. old.
- 16 A m. kir. minisztérium 1940. évi 8.490. M.E. számú rendelete, a Bécsben, 1940. évi augusztus hó 30-án kelt magyar–német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv közzétételéről. (1941) Magyarországi Rendeletk Tára. 74. évf. 1940. Magyar Kir. Belügyminisztérium. Budapest. 3239–3245. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Nyomtatott források:

Magyarországi Rendeletk Tára, 1940.

Nemzetgyűlési Napló, 1920–1922.

Az egykorú sajtóból:

Pester Lloyd

Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle az erdélyi nép számára

- Ablonczy Balázs (2005):** Teleki Pál. Osiris. Budapest.
- Bleyer, Jakob (1931):** „Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten”. Pester Lloyd. Morgenblatt. 1931. február 21. 2. old.
- Diószegi István (1992):** Teleki Pál nemzetiségi politikája. In Teleki Pál és kora. A Teleki Pál emlékévk előadásai. Szerk.: Csicsery-Rónay István–Vígh Károly. Occidental Press. Budapest. 66–78. old.
- Eiler Ferenc (2008):** Kisebbségvédelem és revízió. A kisebbségi kérdés helye a magyar kormánypolitikában. Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László szerk. (2008): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat–MTA KKI. Budapest. 84–89. old.
- Eiler Ferenc (2017):** A kisebbségek kategorizálásának kísérlete, mint politikai fegyver a magyar–német kapcsolatokban (1930–1931). Regio. 2017/1. szám. 41–71. old.
- Gratz, Gustav (1931):** Minderheitsfrage und Minderheitsrecht. Pester Lloyd. Morgenblatt. 1931. február 20. 2–3. old.
- Gulyás László (2013):** *vA Horthy-korszak külpolitikája. 2. kötet. Attraktor. Máriabesnyő.*
- Gulyás László (2018):** A Horthy-korszak külpolitikája 5: A revíziós sikerek 2. A második bécsi döntés 1939–1940. Attraktor. Máriabesnyő. 183–247. old.
- Orosz László (2017):** „Az erkölcsi tényezők működése minden cselekvés lényege.” Teleki Pál és a nemzetiségi kérdés. VERITAS Évkönyv 2016. 205–225. old.
- Orosz László (2020):** Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján. In Anka László szerk. (2020): „Valami fáj, ami nincs.” A Trianoni békekötés előzményei és következményei. VERITAS–Magyar Napló. Budapest. 362–394. old.
- Teleki Pál (1931):** Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában. In Asztalos Miklós szerk. (1931): Jancsó Benedek Emlékkönyv. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 183–202. old.
- Teleki, Paul (1931):** Traditionelle, freiwillige und Zwangsminderheiten. Pester Lloyd. Morgenblatt. 1931. február 18. 1–2. old.
- Teleki Paul (1931):** Noch ein Wort zur Minderheitenfrage. Pester Lloyd. Morgenblatt. 1931. február 22. 5. old.
- Teleki Pál (1940):** Magyar nemzetiségi politika. Stádium. Budapest.
- Teleki Pál (1941):** Szent István Birodalma 1941-ben. Magyar Férficserkészek 1940–41. évi Nemzetnevelő előadássorozata. 3. előadás, 1941. január 25. Élet Nyomda. Budapest.
- Teleki Pál (2000):** Válogatott politikai írások és beszédek. Ablonczy Balázs szerk. Osiris. Budapest.
- Tilkovszky Loránt (1967):** Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941). Akadémiai. Budapest.